

Євстахій ЗАГАЧЕВСЬКИЙ

ОДІСЕЯ СІРОГО «КОЛЯБОРАНТА»*

Спогади фронтовика

Передмова

Я народився 28 квітня 1919 р. у Львові. Батько мій помер у 1925 р. як політичний в'язень у польській тюрмі – був підстаршиною, чотовим в Українській Галицькій Армії. До школи я ходив спершу до української приватної ім. Б. Грінченка у Львові, звідки після закінчення 7 клас вступив до польської технічної школи при Снопківській вул., та вже після двох років мусів закінчити на-

вчання через матеріальні труднощі. Аж до вибуху польсько-німецької війни я працював по різних споживчих крамницях як помічник склепового. З приходом большевиків я втік, як і багато інших, до «Генерального Губернаторства», звідки в 1940 р. виїхав до Німеччини на роботу. В початках 1941 р., коли вже доволі голосно говорено про недалеку німецько-большевицьку війну, я та ще декількох українців зголосився добровольцем до Українського Легіону, що то згідно з поголосками мав творитися в Нойгаммері. Бувши тоді в Ляйпцігу на роботах, ми зголосилися на поліцію, де й заявили, що хочемо вступити добровольцями в «українську армію». Чейже тоді про це так і говорено. За декілька тижнів нам прийшли покликання до вербункової комісії і вже з початком червня ми були вислані до військової частини в Ольденбургу на німецько-голландському кордоні. Яке ж було наше розчарування, коли замість українських старшин і загалом українського вояцтва ми зустрілися лише з німцями. Про «українське військо» тут ніхто нічого не чув. Був якийсь підстаршина-українець, що подавав себе за колишнього вояка УГА та вів з нами перевишкіл. Якось воно терпілося, бо чейже ми були переконані, що все таки колись нас приділять до «української армії», чим і потішав нас цей підстаршина. Було нас там українців щось близько сорока чоловік.

22 червня вибухла так довго очікувана нами, українцями, війна поміж большевиками й німцями. Скоро наспіла вістка і про події з 30 червня у Львові, а з тим і про арештування...

Наш вишкіл набирив повного розмаху, на вправи ми вже ходили із сотнею новобранців-німців. Поки ще ці тривожні вістки про арештування гештапом серед українців не були

підтвержені, ми ще не були аж надто занепокоєні. Та прийшов час, що це підтвердження прийшло. Серед нашої групи українців загуло. Ще тієї ж ночі з казарм «зникла» майже половина нашої групи. Вранці, коли про те довідалося німецьке командування, нас решту відокремлено та поставлено біля наших кімнат варту: ми бути інтерновані. На переслуханнях окремо кожного з-поміж нас пройшло ще декілька днів. Після того прийшов – карний військовий табір у Дахаві, звідки я вийшов аж у січневих днях 1942 р., зголосившись на службу вже в німецькій армії... Зі мною пішли майже всі ті, що й прийшли були разом зі мною до цього карного табору. Із прізвищ пам'ятаю: Івана Шагуту з Холмщини, Сваричевського із Скалатщини, Залевського з Франції, – решта прізвищ уже призабулася. В початках лютого 1942 р. нас привезли до вишкільного табору есесівських частин біля Дембіци, до т. зв. Гайделягру. В тому місці власне й починаються мої спогади...

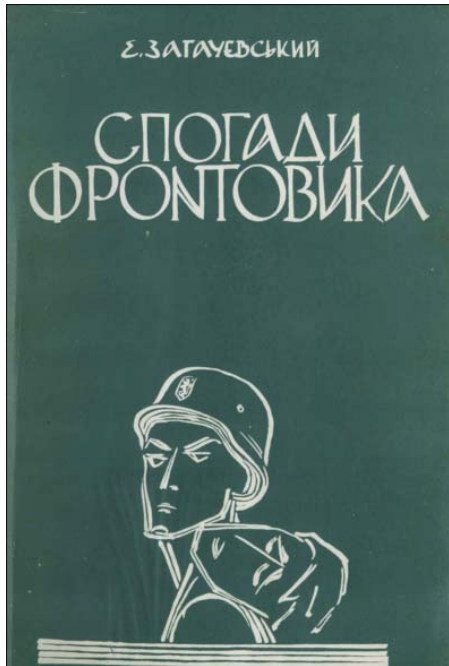
Не хочу в них осуджувати одних чи оправдувати других. Не беруся судити, чи було воно правильно творити чи ні всі ті бойові частини, складені з українців, а які билися пліч-опліч з німцями на східньому фронті. Хай своє слово оправдання чи осудження скажуть тут ті, що були спобудниками чи й організаторами цих бойових частин. Пишу ці слова як вияснення на неслухний закид нам, в тому числі й мені, у злочині, що його ми не вчинили, – у злочині «національної зради», «співпраці з нацизмом». Пишу про все простими словами так, як я це переживав і відчував. Я один з-поміж тих тисяч молодих українців, що брали участь у минулій світовій війні в лавах німецької армії та були розкинуті по всіх відтинках довжелезного східнього фронту. Я один з-поміж тих тисяч українців, що хоч у чужих мундирах, але з вірою в краще завтра свого народу, гинули безіменні на побойовищах під Севастополем, Ржевом, Ленінградом, Сталінградом і, Бог зна, ще яких. Один з-поміж тих мільйонів українців, що з надіями на краще завтра та майже з радістю прийняли перші розриви бомб у вересневі дні 1939-го. Я один з-поміж тих народжених під час останніх Визвольних змагань, вихованих у любові до своєї батьківщини, а які вже на своїй шкурі зазнали благ чужих займанщин. Я один з-поміж тих, що захоплювалися традиціями Визвольних змагань, що були свідками чи сучасниками різних пацифікацій, політичних процесів, плянових штучних голодів.

Моїм гарячим бажанням було стати воїном за нашу державу. Тим самим бажанням горіли ми всі ті, що в різних фазах цієї 2-ої світової війни серед різних обставин схватили в руки зброю – хоч і дану часто нашим ворогом. І власне ці слова, ці спогади пишу в пошану тих, що так, як і я, вдягли осоружний чужий мундир, та їм доля не судила пережити цієї воєнної хуртовини й вони залишилися там, на побойовищах Східньої Європи...».

У лісах під Невелем

В половині травня 1942 року з вишкільного табору побойових частин німецької армії – з Гайделягру біля Дембіци в Польщі – вирушає черговий транспорт поповнень до фронтових частин на Схід. До цього транспорту попав

* Є. Загачевський. Спогади фронтовика. Одисея сірого «коляборанта». – Братство колишніх вояків 1-ї Української Дивізії УНА. – Мюнхен, 1952. – 240 с.

і я та ще декількох українців, що – подібно, як і я – «добровільно» попали до пробойових частин німецької армії. Короткий, бо лише чотиромісячний вишкіл, що все ж добре дався мені в знаки, уже за мною. Наш транспорт призначений на поповнення «першої піхотної моторизованої бригади», що займає відтинки на східньому фронті в Росії, в околиці Великих Лук. Транспорт начислює яких 400 чоловік, здебільшого чужинців і менше німців. Є тут норвежці, фляманці, словаки, румуни та нас декількох українців; решта це переважно «Бачка-дойче», себто німці-уродженці провінції Бачка-Банат; перед війною вони жили в Угорщині,

Румунії та Югославії. Корінні німці згрідливо їх називають «бойте-дойче», себто «здобуті німці». Зрештою наш транспорт це переважно молоді люди в віці від 17 до 25 років. За винятком кількадесятьох німців та нас українців – «штрафників», що числились уже як «стара війна», всі інші це переважно новобранці з однорічним «рекрутським» вишколом. Наплечник у кожного з-поміж нас виповнений по береги різними причандалами військового багажу. Одяг та військовий виряд у нас новісенський. Все чисте й нове. Перед виїздом отримуємо «приписових» 20 штук амуніції до рушниць та чотири ручні гранати: дві т. зв. «штільбгранати» – з ручкою і дві «фаєргранати» – яйцеваті. Також дістаємо триденний сухий харч, себто хліб, масло чи то маргарину та м'ясні консерви. Каву та гарячу страву маємо діставати під час подорожі по залізничних зупинках у пунктах Червоного хреста, що були зрештою на кожній більшій станції.

Двокілометровий марш у повному виряді від наших приміщень на першому «рінгу» в Гайделяґрі до вантажної залізничної зупинки при вході до табору був таки доволі важкий, ще й до того в гарячий травневий день.

З полегшею кожний з нас скинув свій «багаж» у призначеному місці в товарному вагоні ешелону. Вагони ці були спеціально пристосовані до транспорту військових частин.

Я та ще двох українців, що були зі мною в одному рою, приміщуємось на вказаному місці. Були це: Іван Шагута з Волині – місцевости він ніколи мені не подавав, як теж і я йому, – та другий Сваричевський, – імени не пригадую, – десь із Скалатщини.

Від'їзд призначений на шосту вечора. Перед самим від'їздом збірка цілого транспорту перед вагонами; до нас промовляє командир нашої вишкільної сотні, сотник Кляйноф, що в своєму прощальному слові бажає нам всього найкращого, багато успіхів та щасливого повороту додому. Цим і закінчується цей нервозний день; а був це пам'ятний у моєму житті – 15 травня 1942 р.

Після промов декотрих вишкільних старшин, попрощавшись з друзями, що залишалися ще. Усі з гамором, але в порядку займають по вагонах призначені місця. Дехто затягує пісню, що її підхоплюють інші і за хвилину увесь

ешелон співає популярну німецьку пісню, з якої я лише підтягаю рефрен: – «Гай-лі, гай-лю, гай-лі, ля-ля-ля». Серед співів, гамору й жартів проходить час у вичікуванні від'їзду, що дедалі продовжується. Уже добре стемніло. Із недалеких піль несеться цвірінкання польових коників. На землю падає весняна роса, – трохи похолодніло. Небо вкрилось зоряним килимом. Десь біля одинадцятої вночі, наш ешелон рушив. Ритмічно стукотять колеса – спершу помалу, а далі набирають розгону в непевну даль. В моєму вагоні тишина. Чи все спить?.. Не знаю, але дехто вже таки добре «дрова ріже»... Мені самому якось годі заснути: хотілося б з кимсь дещо поговорити, вилити душу, порадитися. Якось млісно стає на душу, непевність завтрішнього дня мучить мене та не дає заснути. Стараюсь не думати, просто хочу забуття, однак думки одна за одною шугають мені в голову, пригадується недавнє минуле, пригадуються дитячі та молодечі літа, а там – і дім і рідня. Пишу ці спогади далеко від мого рідного краю, в Італії в полоні. Тоді, їдучи ешелонем на східній фронт, я не здавав собі справи, що в майбутньому жде мене така доля. Та тоді я й не думав про те, що зі мною буде в такому далекому, бо аж на шість років віддаленому майбутньому. Не пригадував я тоді навіть і над тим, чи правильно я зробив, надівши цей чужий однострій, чи місце моє у цих рядах. Цю проблему я розв'язував коротко й просто: я хотів стати вояком, навчитись воєнного ремесла, бо під час народного зриву Україна потребуватиме військових людей. Мені було тоді двадцять один рік і я старався якнайбільше засвоїти собі військових знань, щоб у вирішній момент хоч у малій мірі послужити, моїй батьківщині. Чи була це правильна розв'язка – не знаю; однак я й сам не старався над тим більше та глибше пригадуватись. Думками тоді я був більше біля моєї рідні, що то, Бог один знає, куди розбрилась. Батька втратив я молодо, бо було мені тоді заледве шість років. А мати? Де ж тепер вона? Скільки недіспаних ночей, скільки турбот було в неї, щоб нас «в люди вивести». А було нас трьох братів. А тепер, – де ж вони всі? Вістки не маю жодної, бо дома ще не мав змоги бути.

Ось їду в цю непевну дорогу, та чи мати, чи брати мої знають, де я тепер, чи вернусь назад? Чи буду тим «Щасливим»? Як хотілося б хоч на хвилинку злетіти до дому! Там ждуть!

Під монотонний стукіт коліс, здається мені, що життя так само пливе по таких самих рейках, як оцей поїзд, і тому думки стають спокійніші, помалу очі заплющуються і я засипляю.

Не знаю, як довго я спав. Збудив мене аж добрий стусан мого друга Сваричевського. Він і сказав мені, що вже ранок та що наш поїзд стоїть на станції. Протерши заспані очі, беру рушник та мило. Вискочивши з вагону, бачу що стоїмо на якійсь великій товарній станції. Побіч на рейках стоять військові ешелони.

Стрічного залізничника питаю, де б можна було помитися. Він мені пояснює, на запит, що воно за станція, він відповідає:

– Ост-бангоф Варшав.

Доволі далеко ми забрали за одну ніч, – чи не заскоро їдемо чортові в зуби, – подумав я. Та як воно каже по словиця: «якщо ти гриб, то лізь в борщ».

Помившись в окремій для військових умивальні, я вернувся назад до вагону. В вагоні майже пуста, бо все пішло по каву та по гарячу страву, що її можна дістати в пункті Червоного Хреста. Беру їдунку та йду по цей дар Божий, щоб не прогавити та не бути голодному. По дорозі до барраку Червоного Хреста зустрічаю людей з нашого ешелону, що вже поснідали. В барраці доволі довгенька черга; та ви-

дача кави й макарону з м'ясом йде справно і я після декількох хвилин одержав свій пайок. Заспокоївши голод та помивши під краном їдунку, вертаюсь у свій вагон. Тут як хто вміє та як може, скорочує собі час, – вичікування на від'їзд. Я, мої два друзі українці й естонець Вільмус, що досить добре говорить по-російськи, сідаємо у вагоні та «слухимо дурачка».

Після двогодинного постою наш транспорт рушає далі. Тепер сідаю у дверях вагону, та з цікавістю оглядаю місцевість, що її минаємо. Через Прагу, Мінськ Мазовецький, під вечір приїжджаємо на станцію Берестя Литовське. Тут зупинка на цілу ніч. Наш вагон цієї ночі дижурний, тому наш старший вагону десятник Кляйн розподілює на ніч стійкових. Моя черга припадає опівночі, разом з естонцем Вільмусом. Це «досить можливий» хлопець. На стійці цієї ночі він оповідає мені про себе та про свою рідню. Його історія подібна як у кожного з нас. Вивіз рідні «визволителями», втеча з «раю» та тепер ненависть до всього російського й охота помстити за зруйноване гніздо. На ширій змові пробігають нам ці дві години дуже скоро і ми вертаємось до свого вагону досипляти ранку.

Розбуджує мене знову гамір та брязкіт їдунків у вагоні. Протираю очі; голова болить, від твердої лавки чую всі кістки в хребті. На мою годиннику вже біля полудня. По гаморі, що надворі, пізнаю, що стоїмо на якійсь великій станції. Беру прибори до миття, та ще з іншими «пізніми Іванами» йду помитись. По типових залізничних водокачках пізнаю, що ми вже на території «великої необ'ятної родини...» Мої здогади підтверджує зустрічний напис на будинку станції; це Менськ. Тут знову видача харчів та дальша подорож. Проїхавши вечір і цілу ніч, ранком 18 травня 1942 р. приїхали ми на станцію Полоцьк. Тут наш транспорт розділили, себто вантажні вагони залишилися на місці, а наш транспорт поповнення спрямовано далі на схід, до станції Невель. Тепер наш поїзд йде доволі скоро. Обабіч залізничного шляху мигають розлогі поля, на яких де-не-де працюють люди. Як проїжджати лісні терени, можна помітити обабіч залізничного шляху вирубані лісні прогалини, завширшки – в яких двісті метрів. Це вже зарядили німці, щоб охоронити військові транспорти від партизан, що їх у лісистій місцевості було таки багато.

Десять біля полудня наш поїзд в'їхав, на станцію Невель. Самі станційні забудовання поруйновані дотла, на їх місце поставлено дерев'яні бараки. Невель – це досить велика вузлова станція. Біля нашого транспорту на других рейках в напрямі заходу стоїть під парою лазаретний поїзд. Якесь немиле враження, він робить на нас усіх. Мимоволі приходить думка: «Невже і я колись ним поїду...?»

На станції рух: вивантажують прибулі транспорти, відходять порожні, або сповнені горем і терпінням, як ось цей лазаретний поїзд. Оподалік від станції стоять на становищах зенітні гармати, переважно калібру 8,8 см. Є й двосантиметрові «чвірняки» себто чотиродульні гарматки. Видно, що тут часами «гаряче». Та й не диво, бо ж лінія фронту недалеко – всього 10 до 100 км. Скоро вивантажується і наш транспорт і ми сідаємо на приготівані вантажні автомашини. На одне авто сідає двадцять чоловік. Вже вечоріло, як наш транспорт, перевантажений на автомашини, вирушає в дальшу дорогу. Наша подорож заповідається на довше, бо частина, що до неї призначений наш транспорт, займає становища в околицях Торопця-Ржева.

Спершу цікаво розглядаю по околиці; але що далі проїжджаємо, втото робить своє і я сидючи засипляю... Будить мене різкий гуркіт і я просипаюсь. Крізь темінь ночі бачу невиразні силуети вояків, що пораяються біля гармат. Переїжджаємо біля становищ важкої артилерії, що саме «ви-

палює» свій визначений денний приділ. На душі робиться моторошно, згадавши про те, що тут довкруги царює смерть. Хоч і втомлений, та вже не можу заснути. Довкруги темно, авта їдуть без світел, але я все-таки з цікавістю розглядаюсь довкруги. Ідемо лісовою доріжкою; по ній наші авта немилосердно трясуть. Це т. зв. «кнюппельвег», себто дорога, вимощена деревом-кругляком.

Уже сіріло надворі, коли ми виїхали з лісу на пільну дорогу. Тепер уже ідемо скоріше, щоб іще ранком під прикриттям гуману проїхати обстрілюваний терен. Увесь час ідемо під прикриттям залізничного насипу, що тягнеться ліворуч дороги.

Пізним ранком приїжджаємо в лісисту місцевість, де й є штаб Першої піхотної бригади. Тут вивантажуємося та ждемо дальших наказів. У міжчасі дістаємо з штабової кухні ранній харч. Після сніданку все розбрилося довкруги штабових землянок щоб відпочити. Відпочивати маємо до полудня, а після полудня – відмарш до призначених штаб-полків.

Бригада складалася з двох піхотних полків восьмого і десятого, а крім цього з різних допоміжних сотень, як от піонерська, протитанкова, протилетунська, батерії важких гармат, санітарної сотні та штабу.

Я та Сваричевський були приділені до восьмого полка, у другий курінь до сьомої сотні. Решта транспорту була розподілена по обох полках як і по різних допоміжних сотнях залежно від запотребування. Відмарш призначено на вечір тому що по нас мали прибути із сотень зв'язкові.

Цілий день ми майже проспали, щоб виспатись за минулі ночі та зробити «запас» на майбутнє. Чейже нас жде фронтова служба з усіма її трудами й невгодами. Щодень пополудні збірка та пойменні виклики до призначених сотень. Стаємо гуртками, кожний за своїм призначенням. До нас новоприбулих підходять старі фронтови «виги» та розпитують про новості з «гаймагу». Я та Сваричевський стоїмо у своєму гурті й розмовляємо. Маємо трохи «трему»... Ніщо дивне, це ж бо фронт, і не знати, яка доля призначена кожному з нас. Може, чоловік буде тим першим, якого привезуть сюди, до головного перев'язочного пункту біля штабу?.. Куримо цигарки, щоб хоч трішки заспокоїти свою нервозність, – це роблять майже всі. Розмова якось не клеїться, кожен з нас зайнятий своїми думками.

Дістаємо наказ вдягнути маскувальні одяг, т. зв. «тарн'яки», та на шоломи надіти маскувальні покривала. За хвилину ми вже подібні до тих старих фронтових «виг», хоч далі ще різко відрізняємось від них новим одягом та вирядом.

Вже вечоріло, як ми, склавши наплечники та т. зв. «вешейтлі» (торби на білизну) на звичайні сільські вози, вирушаємо за своїми провідниками на становища чи то пак до штабів сотень.

Дорога веде по через лісисту місцевість. По дорозі часто зустрічаємо замасковані табори різних військових частин. З оповідань наших провідників орієнтуюся, що тут фронтова лінія більш-менш устаткована і війна ведеться позиційна. Мої здогади підтверджує обставина, що цілий день було майже спокійно, як не брати до уваги поодиноких стрілів артилерії: це батерії гармат встрілюються в ворожі становища. Нагомість коли вечоріє, фронт оживає. З обох сторін виходять в передпілля стежі, щоб прослідити терен, тому по ночах часто зривається нервозна стрілянина.

Вже цілком стемніло, як ми, трохи втомлені, прибули до т. зв. «тросу», себто обозу другого куреня восьмого полка. Обоз цей на скраю лісу. Кухні та автомашини сотень куреня стоять до половини вкопані в землю. Це охорона від відламків на випадок атаки з повітря.

Тут знову розділюють наші гуртки по сотням. Викликають мене і Сваричевського, і ми, забравши з воза свій багаж, манджуємо в напрямі голосу викликувача. Це бунчужний сьомої сотні, популярно званий «шпісом». Перевіривши наші військові книжки, він вказав нам селянський віз і на нього ми ще з іншими прибулими склали свій багаж. Ждемо ще деякий час, на кухарів, що забирають для сотні харчі. Коли вже все було готове, під проводом «шпіса» рушаємо в дорогу.

Ніч темна. Ідемо удвійку, себто я і Сваричевський. Час до часу тихо шепечемо свої помічення. Для нас все воно ще новість. Виходимо на пільну доріжку. На чорному оксамиті неба блимають зорі. Ніч погідна. Час-до-часу по небі пролетить рій світляних куль. Це стріляє двосантиметровий «фляк» – зенітка. У рівних підступах часу цю темінь ночі розриває ракетне світло. Це передові стійки сторожать. Якби не те, що всі ці світляні відблиски пригадують сувору дійсність – вже здавалось б, що я на якомусь видовищі.

Пройшовши яких п'ять кілометрів, зупиняємось знову в лісі, де розташований обоз сьомої сотні. Тут знову нас викликають поодинокі до «шрайбштуби», себто до сотенної канцелярії, де після списання формальностей одержуємо «жалування» з фронтовим додатком, – разом яких двадцять марок на десять день. До сьомої сотні прибуло нас 36 чоловік. Від нашого «шпіса» довідуємось, що цю ніч іще переночуємо тут в обозі та аж на другий день ввечері відійдемо до своїх відділів на передову лінію. Покищо іде три вози з харчами для солдатів. Отримуємо гарячу страву і, повечерявши, кладемося спати під вкопані в землю автомашини. Ніч пройшла спокійно.

На другий день вранці – чищення зброї та готування до вечірнього маршу на передову. Наплечники й торби на білизну маємо залишити тут при обозі, забравши хіба по парі білизни у т. зв. «штурмгепек» (штурмовий наплечник німецького вояка). Тут доповнюємо свій запас амуніції та отримуємо ще по дві яйцеваті гранати. У «масковках» подобаємо на тигрів зеленкуватого відтінку. Після обіду коротка «лекція», як маємо вести себе під час маршу на передову, словом, щоб по-дурному не «тратити голови»; все те своїм когутячим голосом втовкмачував нам «шпіс», якому, доречі, і на прізвище було – Шпісс. По цій лекції ще відпочинок.

Я спаковую свої найпотрібніші речі у «штурмгепек» та в «бротбойтель». Одна пара білизни, пара скарпеток, рушник, мило, прибори до голення й до чищення зубів і – це все, що можна було забрати з собою. Доповнення до цього був коц та плащ. Спакувавши все те та надягнувши на себе вряд, лягаю на землю, очікуючи відмаршу. Десь біля дев'ятої ввечері – відмарш. Ідемо гусакком. Попереду вози, навантажені харчами для сотні, та власною амуніцією. Вийшовши з лісу, підходимо під гору. Ніч, як і попередня, – місячна. Дорога повна ям, що ближче до фронту, то більше ям на дорозі та побіч неї. Видно, що «Іван» її добре «обкладає». Ось розбитий віз, біля нього пара коней: гнилий сопух трупів наповнює повітря. Це передучора «ляпнуло»: один убитий та двох поранених – це балаєс одного вечора доставців харчів і амуніції на фронт. З горба дорога в'ється серпентиною вниз. Тут уже можна розрізнити, де передова. Часто передпілля освітлює своя або ворожа ракета. Покищо передова мовчить... Десь далеко на південному сході гуде. Кажуть, що це біля Ржева, з'їхавши в долину яких кількисот метрів, зупиняємось біля якогось обриву. Через темряву, що розлилася по цьому ярі, не можна нічого розібрати. Та по якійсь хвилині око, при звичайстві до темні, розпізнає людські постаті, що метушаться біля возів. Це чергові, що прийшли по харчі, пошту й амуніцію.

Ми із Сваричевським сідаємо на землю та закурюємо, ховаючи папіроски в шоломі. По деякому часі нас викликає про око сотенний, поручник Гертнер, що приділяє нас до чот. Я приділений до другої чоти, а мій друг Сваричевський до першої. Зо мною до другої чоти приділені ще декілька «бачка-дойче» та естонець Вільмус. Розлучений із Сваричевським, почуваюсь якось самотній у цьому оточенні.

Розділені по чотам вирушаємо в дорогу під проводом висланих із чот вістових. Щасливо переходимо небезпечну смугу та опинюємось біля землянки чотового, булавного Штремаера, що знову нас розділює: мене приділює до другого роя разом із естонцем Вільмусом. Ройовий у другому рою старший вістун Стефан Мазур, родом із Тарновіч. Це німець із Польщі, що добре володіє польською мовою. Я зрадів, бо не так то аж добре говорю по-німецьки, тому мені було краще з ним дорозуміватися по-польськи. Він, познайомившись з нами обома, веде нас до своєї землянки, де приміщений його рій. Це доволі далеко. Мусимо вести себе тихо й обережно, бо ворожі становища в цьому місці дуже близько. Веде нас стежкою, що сполучає кожен «штюцпункт» – опірний пункт, а якого оборонне один рій. Як я опісля довідався, то віддаль від одного «штюцпункту» до другого не переходила двісті метрів.

Після декількахвилинного маршу ми опинилися уже «дома». Це землянка, викопана в горбі, з двома переділами та двома виходами. Виходимо в середину. Землянка доволі простора. По середині стіл, а попід стінами лавки, що на день замінюються на ліжка. Напроти дверей вхід до другої частини землянки, що розміром менша; тут є причі спати для шістьох людей та ще склад запасної амуніції.

В землянці застаю ще чотирьох вояків: двох «бачка-дойче», прізвищ не пригадую собі, третій це вістун Рудольф Кілеман, родом із Бойтену (горішній Шлеськ), четвертий – ст. стрілець Шумахер із Дрездену. Ще є двох, на стійці; з ними знайомлюсь аж на другий день. Це стр. Гавзель з Румунії та стр. Масон з Баварії. Це б і був склад цілого роя, разом із нами двома новоприбулими наш рій начислює вісім стрільців та одного ройового.

Мій теперішній ройовий, ст. вістун Мазур, вказує нам обом місця. Спати: на цю ніч ми вільні від стійкової служби. Та моя цікавість не дає мені спокою, тому сідаю при столі, щоб поговорити дещо із новими товаришами долі. Естонець Вільмус пішов до нашої «спальні» і по якійсь хвилині звідти донісся його грімкий хропіт. Також решта полягала спати на своїх призначених місцях. При столі залишився ройовий Мазур, я та вістун Кілеман.

Спершу розмова ведеться лиш запитаннями та відповідями, однак по деякому часі розв'язалися язика. Сталось це тоді, коли ми перейшли з німецької мови на польську, якою вони та я добре володіли. З їх оповідань довідуємося, що оба перед 1939 роком жили у Польщі, а ст. віст. Мазур служив у польському війську в кавалерії. Щодо Кілемана, то з його оповідання виходило, що це був просто «вітрогон» та авантюрист, хоч із доброю товариською вдачею; на це я мав змогу переконатись пізніш. Я про себе говорив дуже мало, бо ж недавній досвід навчив мене промовчувати те, що для когось, може, й було б бажано від мене почути. Сказав лиш те, що я українець та що вступив до війська добровільно, – це слово я сказав з притиском та з іронією в голосі. Чи вони зрозуміли мене, не знаю. Однак не сподівався я такої відповіді, яку дав мені на це ройовий Мазур:

– Побіди большевіка, а потом пуйдзми в партизани...

До чого він це сказав і в яку він, як це кажуть, хотів ударити «струну», цього ніяк я не міг зрозуміти. Та я в дальшу дискусію на цю тему не входив. Краще було промовчати, що я й зробив. З клопітливої мовчанки вирятував нас

вістун Кілеман, що став оповідати про свої любовні пригоди; він був ще молодий, приблизно в моїх роках. В цих оповіданнях було, звичайно, половина брехні, однак він вмів «буяти». На дружній товариській розмові минув нам скоро час і ми не стямились, як надворі почало сіріти та до землянки всунувся перший стійковий, що мав розбудити стійкового на денну зміну. Мені не так вже була охота спати, тому я добровільно зголосився на стійкового.

Ройовий Мазур, що казав себе кликати по імені себто Стефан, піде зі мною, щоб мене поінформувати.

Одягаю шолом на голову та, надівши на себе пояс із набобів, з рушницею виходжу надвір. Надворі не так ще ясно: сіріє, де-не-де на небі мерехтять зорі. Але скоро вони збліднуть із недалеким ранком. Ідемо сполучувальним ровом, що йде від землянки до бойових становищ. Їх є тут – три т. зв. «шюценштанди» та три т. зв. вогневі становища на легкі кулемети. Лише в одному стоїть на становищі кулемет, два інші призначені на випадок більшого наступу, або ж на випадок розбиття першого якимсь поцілом гарматного стрільна. Це отже запасні становища. Три стрілецькі шанці служать для поодиноких стрільців, теж на випадок ворожого наступу. Усі становища викопані так, що вогонь із кожного з них перехрещується. Це все пояснює мені ройовий. Змінюю стійкового при кулеметі, і він іде до землянки; при мені залишається ройовий, що й дає мені дальшу «лекцію» із топографії. Праворуч від нас третій рій нашої чоти; він межує із першою чотою; перша чота межує з карним полком «люфтваффе», себто летунським карним полком. Ліворуч перша землянка, це нашого чотового; вона вже межує із третьою чотою нашої сотні; знову ж наша сотня межує із шостою. Отже – ми на кінці лівого крила відтинку, що його займає наша бригада. Просто за нами, за горбом у віддалі яких триста-чотириста метрів сотенний бойовий штаб. Біля нього мають свої становища гранатомети нашої восьмої сотні; важкі ж кулемети розділені по сотням. У нашій чоті їх нема; зате вони приділені до першої і до третьої чот, що висунені своїми становищами більш до переду. Це й було б усе про розташування нашої сотні.

Що до терену, то він тут болотнистий і кожную височінь використано на побудову цих «штюцпунктів».

На відтинку нашої чоти ворог доволі далеко, бо яких сімсот-вісімсот метрів. Натомість найближче біля третьої чоти – двісті до триста метрів.

Вже добре розвиднілось, як мій ройовий, побажавши мені щастя, пішов до землянки. Я з цікавістю беру далековида та розглядаю околицю. Далеко впереді наших становищ видніє ліс. Перед лісом розрита земля – це ворожі становища. Перед ними – загороди з колючого дроту. Те саме й перед нашими. Стоять т. зв. «шпанішерайтер», себто «еспанські кізли». Це щось подібне до нашого кізла, що на ньому ріжуть дрова, тільки він довший та ще обмотаний колючим дротом. Ці кізли практичні вже тим, що їх можна легко переносити та можна скоро будувати.

Крізь далековид можна спостерігати зле замасковані дерев'яні скриньочки. Це т. зв. «гольцміни» та «с» – міни, себто «стрілецькі міни». Позаду наших становищ веде битий шлях, що ні вдень ні вночі не до ужитку, бо знаходиться під ворожим кулеметним обстрілом. Через нього мусять що ночі перескакувати чергові по харч та амуніцію. За дорогою підноситься горбовина, а за нею в яру наш сотенний бойовий штаб.

Розглянувши докладно все те, сідаю на амуніційну скриньку та закурюю цигарку. Становище, де маю стійку, це звичайний шанець для легкого кулемета. Викопане півколо обрізаними кінцями звернене в сторону ворожих становищ. Як і кожне таке становище, воно відкрите. В ро-

гах півколом стоять скриньки запасової амуніції, декілька ручних гранат та бляшана рурка носити запасові цівки кулемета. Сам кулемет типу МГ-34.

Ось це й був би мій перший день фронтової служби в бойовій лінії довгого східного фронту. Це ж був перший в новій дійсності, в новому оточенні, але – напевно я тоді не здавав собі справи з того, скільки ще доведеться мені зазнати на цьому фронті. Про те я тоді не думав, мене цікавили чи навіть захоплювали майбутні бої, нічні виправи та різні героїські подвиги, про які я стільки вже наслухався та ще більше начитався. Можливо, що в мені тоді пробудилася авантюристка жилка.

І знову згадалися оповідання моєї матері про мого батька, що то, пройшовши в австрійському мундирі всі пекла фронтів на сході й на півдні, під час Листопадового зриву став у ряди Української армії, з якою ділив її долю й недолю. Пригадую собі, з яким захопленням слухав тих оповідань, з якою гордістю сприймав я кожне похвальне слово про мого батька, і самотньо мріяю в моїх молодечих роках було стати вояком, бути в боях. Моя улюблена література в шкільному віці, це були видання «Червоної калини», що їх я захоплено перечитував. Там я находив те, про що мріяв: бої, воєнні пригоди, героїські подвиги та посвяту в обороні батьківщини.

Згадавши те й усвідомивши собі, що стою віч-на-віч з нашим відвічним ворогом, в мене зібралась якась жадова пімсти, якесь невисловне завзяття; та я й забув, що, надівши оцей чужий чи навіть ворожий однострій, не служу своїй батьківщині. Але про це – я тоді й не думав. Я був тоді захоплений тим, що врешті зможу бити, бити і ще раз бити зненавидженого ворога.

З моїх думок вирвав мене несподіваний грюкіт, а за ним проразливе свистіння гарматного стрільна, що пролітало мені над головою. За хвилину чую вибух десь позаду сотенного бойового штабу – це «Іван» починає ранню музику.

Я зірвався із вигідного сидіння, усвідомивши собі, що я не дома, але в бойовій лінії на фронті.

Цілої пів години тривав цей вогонь. Стрільна рвалися далеко позаду наших становищ. Це ворог нащупував наші обози. При кожному свистінні пролітаючого стрільна я мимоволі присідав; дарма, що стрільно давно пролетіло наді мною, і часами розривалось далеко позаду. Що ж – не диво, кожен новик перший час мусить вклонятися цим «пода-рункам». Це півгодинне присідання мене таки добре втомило – я мимоволі пригадав собі «жабки», що ними кормили нас підстаршини-вишкільники під час нашого вишколу у таборі. Таки часом і те придавалось... Тепер чоловік уже мав у цьому вправу.

Після цієї ранішньої добровільної «гімнастики», коли вже трохи втихомирилось, беру далековид та з увагою спостерігаю передпілля. Нічого замітного. Здавалося б, що ніде ні живої душі – одначе воно не так. Як оком глянути, видко розриті горби, або просто землю і це виглядає як одне велике кротовище, де замість кротів живуть люди, що кожної хвилини готові кинутись на себе дикими хижими звірями.

Але час минав і години моєї стійки кінчилились; вона й так мене томила, бо ж я цілу ніч не спав, тому радо зустрів стр. Гавзера, що прийшов мене змінити.

Взявши свою рушницю та побажавши щастя новому стійковому, сходжу зполучувальним ровом до землянки. По дорозі ще заходжу до нашої «туалети», що на кінці бічного т. зв. «сліпого» рова.

Увійшовши до землянки, застаю всіх, як сплять. Якась сонна атмосфера охопила всіх, тому й я піддаюсь їй із насолодою. Тверда «прича» та шолом під головою мені, може, краще смакували, ніж дома застелене чисте м'яке ліжко з

«метровими» подушками, тому я «драгнув» такого храпака, що напевно побудив інших, та на моє щастя я цього вже не бачив. Так почалося моє фронтове життя.

* * *

Уже три тижні минає, як я повню службу у фронтовій лінії. Змін у нас немає жодних. Правду говорили, що цей відтинок фронту дуже спокійний. День-в-день та сама служба без змін. Вдень поодинокі стійки, вночі подвійні. Часами були алярми, але все кінчалось на тому, що ми, відстоявши деякий час на становищах, вертались, кленучи здорово на всі лади та усіма мовами на тих, що там позаду, яким хочеться бавитися в «войну». Що третій день був я черговим по харчі. Часом ми забирали також амуніцію, щоб поповнити припаси. Також ходив я і на нічні патрулі, на яких хіба намучився та втомлений вранці повертався назад щоб, як черговий на денну стійку, змінити другого. Одяг мій уже геть чисто втратив свій блиск нового і став подібний до тих, в яких ходили старі фронтовики. Також і в мене показалися «вояцькі друзі» – воші. І не диво, чоловік не миється, бо хіба годі називати миттям те, що кожного ранку виливаю на себе пів їдунки води. Хоча доокруги було води досхочу, бо це місцевість багниста, однак за браком більшої посудини, не можна було її дістати. Води можна було набрати лише вночі; вдень про це не могло бути й мови. Свою білизну я вже поперепошував на обі сторони, але й так мусів кожного ранку влаштовувати, як то німці говорили, «партізаненягд», себто лови на вошей.

У цьому часі я отримав першого за такий довгий час листа з дому Написав брат, що випадково дістав мою адресу від рідні, якої син був чи мав бути разом зі мною на вишколі у Гайделяґрі. Лист був адресований ще на табір, тому й був в дорозі доволі довго.

В листі дорікав мені брат мою таку довгу мовчанку та повідомляв, що мати почувається добре, що він одружився та що незабаром буде батьком. Про старшого брата немає жодної вістки, пропав десь за большевицької окупації. На закінчення – поздоровлення від усіх; та ще просив, щоб я взяв відпустку, раз уже так близько рідного міста.

Я йому відписав зараз таки ж цього дня, коли одержав листа. Як міг виправдувався за мовчанку, не подаючи причини, щоб не пошкодити цим собі, ну, і тим більше їм. Обіцяю, що, скоро лише буде змога, постараюсь приїхати, тоді вже побалакаємо про все. Про те, що я на фронті, не писав, щоб не журити цим матері.

Від якогось часу в нашій сотні ходять чутки, що наш курінь має відійти на відпочинок. Радіємо цією вісткою, бо вже остогидло нам це вишукування вошей в одязі. Тепер червень, гаряче, і я радо викупувся б десь у ставі чи річці.

Ось так монотонно проходять нам дні цього фронтового життя. Однією розвагою чи радісним моментом є хвилина, коли вернеться черговий із харчами та приносить пошту. Яюсь із сумом відходжу на своє «лігво» чи на стійку, коли після роздачі пошти не маю жодного листа.

Однієї ночі, десь у половині червня 1942 року, як завжди по вечері та по скінченій службі, я ліг на причу заснути. Яюсь довго я не міг заснути, аж врешті зморений сном заснув.

Як довго я спав, не знаю. Пробудив мене сильний грюкіт та не дуже далекі розриви гарматних стрілен. Я ментально збудився і в декількох секундах був у повному вираді. В такому самому стані я побачив і решту своїх друзів. Ройовий уже вислав двох стрільців на нічні стійки.

В землянці тишина, на обличчях присутніх повага й вицікування чогось незвичайного. Ройовий дає накази, щоб

приготовити два запасні кулемети та скриньки з амуніцією. До столу прикріплюємо «млинок» що набиває порожні «гурти» ленти патронами. При телефонному апараті сидить вістун Кілеман, очікуючи наказів із сотенного бойового штабу.

Тимчасом надворі пальба перемінюється в безперервний гул. Також чути десь близько кулеметну та рушничу пальбу. Це вже нас нервує, кожен нервово курить цигарку за цигаркою. Легке відпруження. У міжчасі Кілеман відбирає по телефоні наказ. З наказу довідуємось, що ворог почав сильний наступ на лівому крилі нашої бригади, де фронт тримає наш десятий полк.

Без зайвої суматохи, забравши кулемети та запасну амуніцію, по черзі виходимо на наперед визначені місця. Я та вістун Кілеман, забравши кулемета та запасну амуніцію до нього, займаємо праве вогневе становище, де й уставляємо кулемета, заклавши й провіривши у ньому замок. Ждемо.

Десь далеко ліворуч від нас гримить. Ближче до нас чути рушничу та кулеметну стрілянину, але вона помалу втихає. Це стійкові з просоння почали стрілянину, почувши канонаду. Раз-по-раз блиск від випалів та вибухи дають знати, що бій продовжується. На нашому відтинку покищо спокійно, хоч воно лише так здається, бо в кожному опірному пункті заряджений алярм і люди своїми очима хочуть проникнути темінь ночі, щоб не дати себе заскочити.

В такому напруженні минає хвилина за хвилиною. Вже сам не знаю, скільки цигарок викурив; що людина в більшому напруженні та знервуванні, то їй цигарки видаються, більш спасенним лікарством.

Навіть балакучий вістун Кілеман яюсь мовчить та не обзивається ні словечком. Не хочу й я порушувати його думок, тому й мовчу. Голова мимохіть клониться на беріг окопу, а очі від втоми запліщуються. Однак моментально отрясаюсь, усвідомивши собі, де я, хоч очі від втоми печуть вогнем, а повіки тягнуть немилосердно, наче б їх хто оливом налив.

Нашу мовчанку перериває прихід ройового, що провірює стійки. Він у товаристві нашого чотового та ще одного ст. стрільця, що був при ньому вістовим. Приносить нам новості, правда, не дуже то приємні: на відтинку десятого полка ворог переводить сильний наступ і там тепер дуже «гаряче», в одному місці ворог навіть проламав нашу бойову лінію та зайняв наші становища. Третій курінь нашого полка мав великі втрати, тому, на його думку, прийдеється нам, себто нашому куреневі, робити протинаступ. Вже є докладне повідомлення, що завтра ввечері інша частина змінює наш курінь із цих становищ. Оце гарна перспектива: замість відпочинку, дехто з нас найде напевно «вічний».

Ще трохи поговоривши, чотовий відійшов до третього роя. Ми осталися кожен із своїми думками про завітніший день.

Уже почало сіроти, коли пальба на лівому крилі помалу стала вщухати та після деякого часу настала цілковита тишина. Така, наче б нічого й не трапилось.

З полегшею на душі зустріли ми перше сонячне проміння. Думка наполегливо працює лише над одним: коби оце скоріше зійти із становищ та лягти на «причу» спати, спати досхочу.

Якби вгадавши наші бажання, ройовий відкликає алярм, залишаючи одного стрільця на стійці, решта ж – вільна. Кожен прихапцем збирає свої «причандали» та майже бігом спішить до землянки. Лягаємо нашвидку, де хто може, і по хвилині у землянці уже цілий «тартак».

Далі буде